

**AHMET ERKOL. KELÂMÎ AKILDAN TASAVVUFÎ KEŞFE. İSTANBUL: DİVAN KİTAP,
2018, 230 S.**

Esra Düzenli*

Kelâm ilmi hicri birinci yüzyılda başlayan olaylar ve tartışmaların etkisiyle görünür olmaya başlamış, ikinci yüzyılda ise bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Kelâm ilmi iman/akide esaslarını belirlememekle birlikte akli delillerle destekleyerek, hasımlarına karşı savunmayı ve inanç esaslarını beyan etmeyi amaç edinmiştir. Bu ilme farklı isimler de (*usûlü'd-dîn, ilmü't-tevhîd ve's-sıfat, ilmü'l-istidlâl ve'n-nazar* vd.) verilmiş ancak “kelâm” ismi daha yaygın bir biçimde ilimler arasında yer almıştır. Daha ilk çıktığı zamandan itibaren gerek metotlarının yanlış olduğu gerekse uygulayıcılarının değişik inanç ve kültürlerden etkilendiği iddialarıyla hem içeriden hem de dışardan eleştiri ve tenkitlere maruz kalmış, kötülenmiş ve yerilmiştir. Bu anlamda içeriden itikâdi mezhepler; dışardan ise hadisçiler, mutasavvıflar ve filozoflar kelâm ilmine metot ve düşünce yönlerinden bazı eleştiriler yöneltmişlerdir. Bu eleştirilerin yapılmasında, kelâm ilminin nakle dayanmakla birlikte problemlerini akli istidlal yöntemleriyle ele almasının da rolü büyük olmuştur. “Ehl-i hadis” ve “Ehl-i rey” ayrışmasının belirginleştiği hicri ikinci yüzyılda Ehl-i rey'in fıkıhta kıyas yöntemiyle akli kullanması özellikle Ehl-i hadis'in bu konuda onları tenkit etmesine neden olmuştur. Bunun yansımaları itikâdi konularda da görülmüş fıkıhta aklın/reyin kullanılmasına tepki gösteren zihniyet benzer eleştirileri ve yaklaşımlarını itikâdi meselelerde de göstermiş, akli inanç esaslarını savunmada bir araç olarak kullanan kelâmcıları da kendi yöntemlerinin doğal bir sonucu olarak eleştirmiştir. Muhaddisler arasında İmam Mâlik (öl. 179/795) ve İmam Şâfiî (öl. 204/820) ile başlayan kelâm ilmini zemmetme/kötüleme girişimi birçoklarının sürdürülmüş ve daha sonraları bu amaçla birçok eser kaleme alınmıştır.

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Bookreview
Geliş Tarihi / Date Received: 02 Haziran 2020 / 02 June 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Eylül 2020 / 23 September 2020

**BAİD 12
2020**

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kelâm Anabilim Dalı
e-mail: esra.duzenli@ogr.sakarya.edu.tr - Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-1865-2897>
Atf/Citation: Esra Düzenli, “Ahmet Erkol. Kelâmî Akıldan Tasavvufî Keşfe. İstanbul: Divan Kitap, 2018, 230 s.” *BAİD 12* (Aralık 2020): 285 - 290
İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Yazılan bu eserler bir reddiye ve zemetme kültürü oluşturmuştur. Bu birikim hem kelâm ilmini müdafaa etmeyi hem de kelâma yöneltilen bu eleştirilerin gerçekten haklı bir gerekçeye dayalı olarak mı yoksa ön yargılı bir eleştiri sonucu mu oluşturulduğu sorusunu sormayı da beraberinde getirmiştir.

Günümüzde de klasik dönemde yazılan kelimeler eserlerinin başlangıç bölümlerinde yer alan “kelâm ilminin meşruiyeti” başlığı altında bu mesele ele alınmış, kelâma yöneltilen eleştirilerin nedenleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.¹

Bu çerçevede kelâm ilmine yapılan olumsuz eleştiriler üzerine müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada hemen örnek olarak verilecek çalışmaların başında M. Sait Özervarlı'nın Selef âlimlerinin izinden giden ve önemli bir âlim olan İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) kelâmcılara yönelttiği eleştirileri esas alarak yazdığı “İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi” isimli eseri akla gelmektedir. Ardından bu konuya dair Ahmet Erkol'un çalışmalarını zikredebiliriz. Müellif bu seride yer alan kitabı; “Kelâm İlmine Yönelik Eleştiriler”de Selef âlimleri ile Gazzâlî'yi (öl. 505/1111) örnek olarak kelâma yapılan eleştirileri bir araya getirmiştir. Ahmet Erkol'un ikinci çalışması “İbn Rüşd'ün Kelâm Eleştirisi” isimli kitabıdır. Bu kitapta da İslam Felsefesi'nin yetkin isimlerinden İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) kelâmcılara yaptığı eleştiriler ele alınmıştır. Serinin üçüncü kitabı ise yazarın kendi deyimiyle üç yıllık yoğun bir tasavvuf okumasından sonra meydana getirdiği (s. 8), bizim de tanıtımını yaptığımız kitaptır.

Kitap bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş bölümünde tasavvufun gelişim sürecinden bahsetmiştir. Bu sürecin aşamalarından; tasavvuf düşüncesinin zühd, felsefî tasavvuf ve tarikat dönemlerini geçirdiğinden söz etmiş, tasavvufun da diğer ilimler gibi gerek içeriden gerekse dışarıdan gelen etkilere maruz kaldığını belirtmiştir. Bazı sûfilerin Zerdüş'te veya Sabii gibi geçmişlerinin olması ve bu inanç şekillerinden etkilenmeleri buna örnek olarak gösterilmiştir. Yine yazara göre Hristiyan ilahiyatından etkilenmeler de olmuştur. (s. 25)

¹ Bu konuda ilk dönemlere ait iki klasik risaleye bakılabilir: Biri Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin, *Risâletün fî istihsânî'l-havdi fî ilmi'l-kelem*, isimli eseri bk. Nadim Macit, “Eş'arî'nin Kelâm'ı Müdafaaası”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (1994), 110-112; bir diğeri de mutasavvif ve Eş'arî kelamcısı olan Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin, *Şikâyetü Ehli's-sünne bi hikâyetü ma nâlehüm min ehli'l-mihne* adlı eseri. Bk. Süleyman Akkuş, “Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin Bir Risâlesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, (2000) 108-109. Kelâm ilmine yöneltilen eleştirilerle ilgili yapılan günümüz çalışmalarına örnek olarak da ayrıca bk. M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, (İstanbul: İSAM, 1998) 8; aml. *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodu ve Kelâmcılara Eleştirisi*, (İstanbul: İSAM, 2017), 60-61.

Yazar kitabın ilk bölümü olan “Tasavvufî Düşüncede Temel Kriterler” bölümünde bu kriterleri açıklamış, kitap ve sünnetin ne ifade ettiği ile bu iki temel kaynağın sūfî düşüncedeki konumuna dair çeşitli alıntılar aktarmıştır. Tasavvufta tevhid inancı çok önemlidir. Bu inanç felsefî tasavvufta kendini vahdet-i vücud olarak göstermektedir. Yine Yazar, sūfî düşüncede önem arz eden şeriat ve hakikat kavramları ile avam havas ayırımını dile getirmiştir. Buna göre şeriat avam için olup hakikat sūfîler içindir. Ayrıca her hakikatin avama açılması doğru değildir. Yazar bu noktada sūfîlerin kendine has dünyasının zahir ehli insanlar tarafından kabul görmediğini dile getirmekle birlikte dinin temel çizgisinden saparak kendince yeni bir sistem oluşturan batınî inançların da reddedilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.(s. 49) Hakikate hangi grubun nasıl ulaştığı, bu yolda kullandıkları yöntemlerin ne olduğu, yine bu yolda bir yol göstericinin varlığı ve gerekliliği gibi olguları okuyucuya sūfî düşüncenin kendi kaynaklarından aktaran yazar, tasavvufta mükâşefe, müşâhede ve tecelli gibi kavramların nasıl yorumlandığını göstermeye çalışmıştır. Örneğin hakikate akılla veya kitapla ulaşılamayacağını savunan sūfî düşünceye göre hakikate ve marifete ancak keşfle ulaşılabilir.(s. 57)

“Tasavvuf Epistemolojisi ve Sūfî Düşüncesinde Akıl” isimli ikinci bölümde tasavvufun bilgi teorisini oluşturan marifet, aşk, hikmet ve keşf gibi kavramları ve bunların karşısına koyduğu akli ele alan yazar tasavvuf epistemolojisinin kendi içinde gayet tutarlı olduğunu belirtmiştir. Tasavvufun akli bütünüyle reddetmediği, sadece sınırlarının olduğu zira aklın da hataya düşebileceği, duyuların ise bu doğrulamayı yapamayacağı belirtilmiştir. Çünkü duyular da hataya düşebilmektedir. Böyle durumlarda ise akli doğrulayacak olanın yine başka bir akıl olamayacağı belirtilerek yeni bir ölçüte ihtiyacın duyulacağı, bunun da ancak ilham olabileceği düşüncesinin tasavvufta yerleştiğini aktarır. (s. 91) Sūfî düşüncede ilimle marifet bile aynı olmamaktadır. Sūfîler için önemli olan marifettir çünkü o kalbin idrakidir. İlim ise aklın idrakinden başka bir şey değildir. Bu yüzden onlara göre ilahi hakikate akıl veya ilimle değil marifetle ulaşılabilir. (s. 93) Tasavvuf düşüncesinin açıklandığı bu bölümde kelâma yapılan eleştiriler de ilgili yerlerde aktarılmaktadır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) Kelâm ehlini aklına güvenenler sınıfı olarak nitelemektedir. (s. 96) Yine *kıyasu'l-gâib ale's-şâhid* yöntemi de sūfî düşünceye göre doğru bir yöntem değildir. Onlar, Allah'ın hiçbir benzerinin tasavvur edilemediğini, ancak bu yöntemin Allah'ın görünürler alemi olan yaratılmışlara benzetilmesi esasına dayandığını söyleyerek kelâmcıları bu yöntemi kullanmaları hususunda eleştirmişlerdir. (s. 119) Bu bölümde son olarak Kur'ân'daki akıl ele alınmaktadır. Yazar Kur'ân'da aklın hep fiil halinde olup hepsinin de olumlu bağlamda kullanıldığını belirtir. Akla karşı çıkanlar ise onu kötü ve olumsuz bağlamda kullanarak aklın insanları hakikate iletemeyeceğini düşünmüşlerdir.

Oysa Kur'ân'ın hep olumlu gösterdiği akla olumsuz anlam yüklenmesi sağlıklı bir yaklaşım olmamaktadır. (s. 124)

“Kelâm Akılcılığına Karşı Tasavvufî Mükâşefe” isimli üçüncü bölümde genel olarak sûflerin gözüyle kelâm ilmi ve mütekellimler konu edilmektedir. Kelâm'ın varlık ve kozmolojisi, tevhid ve Allah'ı bilmenin imkânı, tenzih ve teşbih, esmâ-i hüsnâ ve diğer konularda tasavvuf ehlinin nasıl bir tavır ortaya koydukları gösterilmeye çalışılmıştır. Tasavvuf düşüncesine göre kelâmcılar, gayr-ı Müslimlere karşı dini savunma noktasında gereklidirler. Çünkü sûfi dünyaya göre kelâmcılar ve kullandıkları yöntemler, Kur'ân gibi tam değil nadiren ikna edicidir. Bu noktada İbnü'l-Arabî'nin Gazzâlî ile ortak olarak her şehirde bir doktorun yeterli olması gibi, her şehirde bir kelâmcının yeterli olduğu düşüncesini aktaran yazar, İbnü'l-Arabî'nin insanlara daha çok lazım olan ilmin fıkıh ve diğer ilimler olduğunu söylediğini belirtir. Zira Allah insanlara farzlardan soracak, cevher, araz, cisim gibi kavramlardan sormayacaktır. (s. 133) Kelâmcıların akıl konusundaki düşüncelerine de eleştiri getiren sûfler hakikate akîl düşüncelerle değil, keşif ve kalp gözüyle elde edilen bilgilerle varılabileceğini söylemişlerdir. (s. 136)

İbnü'l-Arabî felsefî kelâmın önemli konularından varlığa dair açıklamalarında Eş'arîler'in benimsediği bölünemeyen parça teorisine tecelli kavramıyla cevap verir. Yine yoktan yaratma teorisine karşı da vahdet-i vücud anlayışı gereği karşı çıkar. O, eşyanın mutlak yokluktan değil, ol emriyle zahiri bir yokluktan bu âleme çıktığını savunur. (s. 148) Sûfi düşüncede tevhidin nasıl ele alındığını ortaya koymaya çalışan yazar, bazı sûflerin tenzihî bir tevhidin yaratıcıyla mahlûkatın arasını açtığı için bu anlayışın yetersiz olduğunu düşünseler de genelinin bu konuda sünnî kelâmcıların düşüncelerine katıldıklarını belirtir. (s. 155) Bununla birlikte akîl tevhidi avama hasreden sûfler, kendileri için önemli olanın kalp ve keşif tevhidi olduğuna inanmışlar, böylece tevhidi akîlikten ruhîliğe taşımışlardır. (s. 157) Sıfatlar konusunda da sûflerin kelâmcılar gibi sıfatları ispatın peşine düşmediklerini belirten yazar, onların Allah'ı vahid (sayısal anlamda bir) değil, ehadiyyet (mutlak bir) mertebesinde gördüklerini, bunun da Allah'ı tüm sıfatlardan azade kıldığını söyler. (s.159) Yine İbnü'l-Arabî Eş'arîleri sıfatlar konusunda da eleştirmiş, Allah'ın ilim sıfatıyla değil doğrudan zatı ile bildiğini söylemiştir. (s. 166)

Kitabın bu bölümünde alt başlıklarda kelâma dair eleştirileri, neredeyse sadece İbnü'l-Arabî terminolojisi ve görüşleri üzerinden veren yazar, kelâmcıların metafizik konularda yaptıkları tevillerle hataya düştüklerini, tasavvufçuların da onlara bu noktada eleştiriler getirdiklerini söyler. Sonuçta kelâmcılarda yanlış olan şey onların -her konuda doğruya akılla ulaşmaya çalışmak olarak kullandıkları metottur. Çünkü sûfi düşünceye göre akıl, yaratıcı hakkında doğru

bilgi ve hükme ulaşmaktan acizdir. (s. 162) Onlar Allah'ı kıyas ve sıfatlar yoluyla değil aşkla bilirler. (s. 169) Sûfî düşünceye göre kelâm, içinde Allah aşkını barındırmaz, sadece korkutan bir Allah tasavvuru çizmiştir. (ss. 175-176)

Son bölüm "Kelâmdan/Akıldan Tasavvufa/Keşfe Giden Yolda Bazı Mülâhazalar" isminde olup Muhâsibî (öl. 243/857), Aynü'l-Kudât el-Hemedânî (öl. 525/1131) gibi isimlerin akıl hakkındaki değerlendirmeleri ile İbnü'l-Arabî'nin varlıkta teceddüt ve atomculuk anlayışına getirdiği eleştirilerin yanı sıra sûfî düşüncede nur, kaza-kader ve nedensellik yaklaşımlarına değinilmiştir. Akıl hakkında onun sınırlı olduğu, hataya düşebileceği ve ilahi olana, hakikate ve marifete ulaştırmayacağı gibi düşünceler burada da ele alınmakla birlikte Hemedânî'nin akıl alanı ve akıl ötesi alan ayrımı vurgulanmıştır. Çünkü bu ayrım ve onun bazı düşünceleri İbnü'l-Arabî tarafından da kullanılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin Eş'arîler'in sürekli yaratma teorisini eleştirdiğini ve buna tecelli teorisiyle cevap verdiğini söyleyen yazar, burada Eş'arîler'in sürekli yaratmayı arazlar alanıyla sınırlı tuttuklarını, cevheri bundan dışladıklarını belirtir. Oysa onlara göre cevher arazlardan meydana gelen bütündür. Bu yüzden sürekli yaratmanın arazlarda söz konusu olduğunu ama arazların meydana getirdiği cevherde söz konusu olmadığını söylemek bir çelişkiyi barındırır. İşte İbnü'l-Arabî de bu çelişki yüzünden bu düşünceyi eleştirmektedir. (ss. 200-201) Yine İbnü'l-Arabî'ye göre kelâmçıların düştüğü bir hata da yaratmayı akli olarak açıklamaya çalışmalarıdır. Oysa sûfîler yaratmayı Allah'ın her nefeste tecelli ettiğini söyleyerek açıklamaktadırlar. (s. 201)

Tasavvufta önemli yer tutan konulardan biri olan nübüvvet ve velayet için ayrı bir alt başlık açılmamış olup yer yer bu konuya değinilmiştir. Yine bu konuda da özellikle İbnü'l-Arabî'nin peygamberlikle ilgili görüşleri aktarılmıştır. (s. 214) Sûfîlerin kelâmçılarla aynı düşündükleri nadir konulardan biri olan nedensellik hakkında da yazar, sûfî düşüncede söz gelimi yanmanın ateşin sonucu olmadığına, bunu o anda Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğine inanıldığını belirtmektedir. (s. 219) Aslında nedensellik mucizede olduğu gibi kerametlerin açıklanmasında da başvurulan bir yol olamaz. Bir velinin ateşin üzerinde yürümesini imkân dahilinde gören sûfî düşüncenin nedensellik ilkesini kabul etmesi beklenemez.

Sonuç

Tanıtmaya çalıştığımız bu kitap sûfî düşüncede kelâm eleştirisini konu alan bir çalışma olarak belirtilmekle birlikte sûfîlerin kelâmçılara yönelttiği eleştiriler düşük düzeyde kalmıştır. Çalışma daha çok sûfî düşüncenin bir tanıtımı ya da özet aktarımı gibi olmuştur. Bununla birlikte tasavvufa dair verilen bilgiler bu dünyanın tanınmasına katkı sağlamaktadır. Ancak kitabın sonunda tasavvufun

kelâma ve mütekellime hangi konuda ve nasıl eleştiri getirdiği düşünülürken akıl ve sürekli yaratma ile ilgili konular dışında diğer konularda da örnekler verilmesi beklenirdi. Akademik üslupla yazılmaya çalışılmakla birlikte eserde çok fazla miktarda yazım yanlışları ve “Eş’arîlerin, ilahi zatın teşbihle vasıflanmaması için yaptıkları te’vilde hataya düştüklerini, ancak teşbihten kurtulamadıklarını, onların, cisimlere teşbih yapmaktan mahiyet ve tanımda kadim niteliklerden farklı olan yaratılmış anlamlara teşbihe geçmişlerdir.” (s. 59) örneğinde olduğu gibi cümle düşüklükleri görülmektedir. Kitaptan aynen alınan bu cümlenin başıyla sonunun uyumsuzluğu ortadadır. Bu tarzda olan ve okuyucunun kendi çabasıyla zihninde yeniden düzenleme yapmasını gerektiren pek çok cümle bulunmaktadır. Bu durum okuyucunun hızını ve hevesini kesmektedir. Bunların sonraki baskılarda düzeltilmesi ve yazım yanlışlarının giderilmesi kitabın kalitesini artırma yönünde atılacak önemli bir adım olacaktır.

Yazar çalışmasında sûfî dünyası ve düşüncesi hakkında ön bilgiler ve temel yaklaşım kazandıracak bilgi ve değerlendirmeler sunmuştur. Bununla birlikte sûfî dünyadaki önemli isimlerin görüşleri dağınık şekilde verilmiştir. Kitap kelâma dair eleştirilerin toplanmasına yönelik emek mahsulü bir çalışmadır. Kitap bu yönüyle yapılacak benzer çalışmalara kaynak ve altyapı sağlayacaktır. Ayrıca bu sahada çalışacakların başlangıç düzeyinde yararlanacakları bir eser olma hüviyetini taşımaktadır.